
KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

17. évfolyam 10. szám

2008. október

Tartalom

Könyvtárpolitika

- Dippold Péter:** Mátyás könyvtárától a XXI. századi tudástárákig. Teljességre törekvés és közjó a könyvtárakban – mi lesz veled? 3
- Bényei Miklós:** Könyvtárak–helyismeret–kiadványok. Harminc év változásai 11
- Kégli Ferenc:** Egy helyismeret-kutató barangolása Wégtelen Web Világban 20

Műhelykérdések

A megyei könyvtári híradókról

- Csikai Elvira:** Tékák Hajdú-Bihar megyében 27
- Pegán Anita:** „...a széttartást mindig megszenvedte a könyvtári szakma”.
Látogatás az Illyés Gyula Megyei Könyvtárban, Szekszárdon 32
- Tircsné Propper Valéria:** Az egri iskolai könyvtárosok összefogása 37
- Pogány György:** Biblia-kiállítás Pilisen, Galambos Lajos gyűjteményéből ... 41
- Kerekes Erzsébet–Farkas Csilla:** Az Örök Ige. Váradi Biblia Vereben 42

Konferenciák

- Székelyné Török Tünde:** PR az információs szolgáltatásokban 45

Memento

- Hangodi Ágnes:** Fülöp Gézára emlékeztünk 49

Perszonália

- Mezey László Miklós:** Elekes Péter (1951–2008) 54

Kiállítások

- Földesi Ferenc:** Csillag a holló árnyékában. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 56

Könyv

- Havas Petra:** Mátyás király. Magyarország a reneszánsz hajnalán 59

From the contents

- Péter Dippold*: From the library of King Matthias Corvinus to the knowledge stores of the 21st century (3);
Miklós Béneyi: Libraries – local knowledge – publications. Changes in the past 30 years (11);
Ferenc Kégli: Browsing on the internet. Experiences of a local knowledge researcher (20)

Cikkeink szerzői

Béneyi Miklós, a Debreceni Egyetem tanára; *Csikai Elvira*, a debreceni Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ munkatársa; *Dippold Péter*, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettese; *Farkas Csilla*, az Országos Széchényi Könyvtár restaurátora; *Földesi Ferenc*, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője; *Hangodi Ágnes*, a Könyvtári Intézet osztályvezetője; *Havas Petra*, a Könyvtári Intézet munkatársa; *Kégli Ferenc*, az Országos Széchényi Könyvtár ny. osztályvezetője; *Kerekes Erzsébet*, Vereb község könyvtárosa; *Pegán Anita*, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa; *Pogány György*, a pilisi Kármán József Városi Könyvtár igazgatója; *Székelyné Török Tünde*, az ELTE Egyetemi Könyvtárának osztályvezetője; *Tircsné Propper Valéria*, az egri Eszterházy Károly Főiskola Központi Könyvtárának igazgatója

Szerkesztőbizottság:

Bartos Éva (elnök)

**Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária, Győri Erzsébet,
Kenyéri Kornélia, Poprády Géza**

Szerkesztik:

Bartók Györgyi és Mezey László Miklós

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest, I. Budavári Palota F épület – Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;
Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bartos Éva**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpás István**

Borítóterv: **Gerő Éva**

Nyomta a NALORS Grafikai Nyomda, Vác

Felelős vezető: **Szabó Gábor**

Terjedelem: 5,7 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatta az

Oktatási és Kulturális Minisztérium

Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet

Előfizetési díj 1 évre 4800 forint. Egy szám ára 400 forint

HU-ISSN 1216-6804



OKM

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Dippold Péter

Mátyás könyvtárától a XXI. századi tudástárákig

Teljességre törekvés és közjó a könyvtárakban –
mi lesz veled?

Előadásomban* a reneszánsz kor óta bekövetkezett fejlődésnek csak két jellemzőjét vázolom fel a könyv- és könyvtártörténet területén, amelyek hatásai ma is nagy befolyást gyakorolnak a könyvtáros és a könyves szakmára. Mindkét terület a hozzáférhetőség kérdéskörébe tartozik.

A kiválasztott területek a következők:

- Hozzáférhetőség valamennyi megjelent műhöz, azaz a teljességre való törekvés megvalósításának eszméje a történelem öt évszázada során.
- A hozzáférhetőség korlátainak változásai a hatalom cenzúrájától a mai szerzői jogi szabályozásig.

**Törekvés a tudás teljességének megismerésére –
járható még ez az út?**

A reneszánsz korban gyökerezik az az olvasási, iskolázási szokások változásai, valamint a kulturális robbanásból következő minőségi és mennyiségi növekedés, amely a megjelent könyvek és a gyűjtemények megnövekedett számával mérhető. A valódi változás a könyvnyomtatás elterjedésével következett be, amelyet a könyv első forradalmaként ismerünk. Maga a találmány nem előzmények nélkül jött létre, számos – az igények felismerése nyomán keletkezett – kísérlet előzte meg: a XV. század első évtizedeiben az áttörés a „levegőben lógott”. Történeti szempontból tehát nem véletlen, hanem egy hosszú folyamat eredménye, hogy Gutenberg 1455-ben megjelentethette az első jelentős európai nyomtatott könyvet, a 42 soros Bibliát.

A reneszánsz hatására már a nyomtatott könyv megjelenése előtt is megfigyelhető a nagyobb gyűjtemények kialakulása, amelyeket az uralkodók mellett (például a firenzei Mediciek, Mátyás király, Kázmér lengyel király) tudósok is ala-

* Az előadás Szombathelyen, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének 40. vándorgyűlésén hangzott el.

pítottak (pl. Bessarion, Pico Della Mirandola vagy Vitéz János). Hatalmas fejlődésnek indul a Vaticana könyvtára, amely harminc év alatt 300-ról 3500 kötetre bővül. A humanista könyvtár nem a mai értelemben vett szakkönyvtár, amely folyamatosan begyűjti a tudomány legújabb eredményeit, hanem a klasszikus görög és római műveket tartva igazi értéknek, azok teljes gyűjtésére törekedett, létrehozván ezzel a *tudás tárházát, az értékek összességét*.

Ezt a törekvést támasztja alá *gyűjteményi szinten* I. Ferenc francia király 1537-es kötelempéldány-rendelete, amely szerint minden Franciaországban nyomtatott műből egy példányt a királyi könyvtárba be kell szolgáltatni. Az egyetemes teljesség gondolata ezen a ponton került a területileg, helyileg definiálható teljesség szintjére. Csakhamar kiderült azonban, hogy a *gyűjteményi szintű teljesség* nem megvalósítható, ezért a bibliográfia eszközához kell nyúlni.

Az első bibliográfusok egyben tudósok és oktatók is voltak, egyéni ismereteiket próbálták egyetemessé tenni: összefoglalni azt a tudást, amely az egyén lehetőségein túlmutatva sokkal több információt tartalmaz, mint amivel az egyedi elméleti, földrajzi, nyelvi és kulturális korlátait átlépve valaha is rendelkezhet. Conrad Gesner nevéhez fűződik az a vállalkozás, amelyben a szerző az 1545–1555 közötti időszakban mintegy 15 ezer tudományos könyv adatait szervezte három kötetbe *Bibliographia Universalis* címmel, jelezve ezzel a *bibliográfiai teljességre* való törekvést. Gesner munkásságának kutatója, Theodore Besterman úgy vélte, hogy az első egyetemes bibliográfia egyben az utolsó is volt, bár címével ellentétben valójában már keletkezése idején sem lehetett egyetemes. A bibliográfia a kutatások szerint ugyanis a svájci Gesner által is közölt nyelvi kötöttségeken belül (ti. latin, görög és héber nyelvű irodalmat dolgozott fel) is csak mintegy 20-25 százalékos teljességben volt képes regisztrálni a korabeli irodalmat.¹

A XVIII. században a francia enciklopédia köré szerveződött csoport ismét megkísérelte számba venni az egyetemes tudást, majd a XIX. század végén Henri La Fontaine és Paul Otlet újabb kísérletet tett az egyetemes bibliográfia megvalósítására. Mivel a megjelent könyvek száma elképesztő gyorsasággal nőtt, törekvésük egyre kilátástalanabbnak tűnt.

Az egyetemes bibliográfia létrehozásának eszméje számos kísérlet után egészen más alapokról indult újtárra, de célja ugyanaz maradt: a tudás egyetemes reprezentációja. Az IFLA 1973-as grenoble-i konferenciáján hirdette meg az „Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel” (UBC) elnevezésű programját. A program célja a világon megjelent dokumentumok bibliográfiai adatainak egységes formátumú hozzáférhetővé tétele volt. Az egyetemes bibliográfiai számbavétel a nemzeti bibliográfiákon keresztül valósul meg. A program sikerének alapfeltétele a különböző nemzeti bibliográfiák teljessége, valamint nemzetközi szinten olyan szabványok és módszerek kidolgozása, amelyek biztosítják a nemzeti bibliográfiai rekordok formai és tartalmi „átjárhatóságát” és ezáltal cseréjét.

Az egyetemes bibliográfia létrehozásának eszméje harminc éven keresztül volt hajtómotorja a nemzetközi együttműködés fejlesztésének a legkülönbözőbb területeken. Ez idő alatt különböző IFLA-bizottságok vezetésével a nemzetközi könyvtári közösség kidolgozta az ISBD-szabványokat; létrejött és elterjedt a MARC cse-reformátum, nemzetközi authority rendszerek keletkeztek, egyszóval megteremtődött a nemzetközi együttműködés szinte minden lehetősége a hagyományos dokumentumok terén.

Ennek ellenére 2003-ban, a berlini IFLA-konferencián létrehozták az UBCIM (Universal Bibliographic Control and International MARC) bizottság utódként az ICABS (IFLA–CDNL Alliance for Bibliographic Standards) bizottságot, amely céljai között már nem említi az egyetemes bibliográfia megvalósítását. 2003-tól az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel programjának végrehajtása a stratégiai tervezés víziójaként a nagyon távoli jövőbe tolódik.

Ennek elsődleges oka az internet megjelenése, és az interneten elérhetővé váló elektronikus hálózati dokumentumok rohamos elterjedése, amely felborította a bibliográfiák és a könyvtárak közötti fentebb vázolt együttműködési lehetőségek kialakult rendszereit. A dokumentumok mennyiségének ugrásszerű növekedése mellett a web elterjedése oda vezetett, hogy a könyvtáraknak szembesülniük kellett a ténnyel: a tartalmilag a könyvtárak hagyományos gyűjtőkörébe tartozó anyagok egy része csak a weben található meg.

*„Jelenlegi helyzetünk nagy iróniája, hogy miközben közel kerültünk a bibliográfiai számbavétel megvalósításához a hagyományos könyvtári dokumentumok tekintetében, az elektronikus információforrások megjelenése a könyvtári szolgáltatások létét fenyegeti – beleértve a bibliográfia számbavételt is.”*² – állapította meg Michael Gorman 2001-ben, a bostoni IFLA-konferencián.

A teljesség elérésének lehetősége napjainkban más dimenziókba helyeződött, mint bármikor korábban. A nyomtatott katalógusok és bibliográfiák adatbázisokban válnak távolról is kereshetővé, és az internetes keresőprogramok számos, hagyományosan nem katalogizált dokumentumot tesznek hozzáférhetővé bárki számára. A teljes szövegben való keresés mára rutinná vált. Az interneten lévő dokumentum- és információmennyiség már nem szegmentált, egyes intézményekhez köthető gyűjteményekbe szerveződik, hanem közösen lehet keresni közöttük. A dokumentumok műfaji határai kiterjedtek, a szöveges dokumentumok mellett egyre több kép- és hangdokumentum, valamint mozgókép jelenik meg a hálón. A folyamatos digitalizációs programokkal egyre több analóg dokumentum kerül a webre; ez még tovább növeli a digitális dokumentumok mennyiségét. Ma már nem törekszünk a teljességre, hanem küzdünk vele. A weben található információ a technika fejlődésével hatalmas mennyiséggé növekedett, a kommunikáció elvileg demokratizálódott, ugyanakkor a rengeteg rendelkezésre álló információ használhatatlanná válik, ha nem találjuk meg az eligazodás módját közöttük. A web fejlődése magával vonja a használói szokások gyökeres megváltozását is. A sokat emlegetett web 2.0 már nem a kapuk előtt áll szerényen bebocsátást kérve, hanem valósággá, a napi gyakorlat eszközévé vált.

A történelem során sokak által áhított eszményi célhoz, a soha el nem érhető teljességhez ma is csak közelítünk. Bár az internet fejlődése és születő új eszközei időnként felvillantják a reményt a megoldásra, a növekvő információtömegben a biztos eligazodást, de főképpen a begyűjtést és a megőrzést egyelőre csak kis részben sikerült megoldani.

A hozzáférhetőség változásai – közjó, kontra speciális érdekek

A könyvnyomtatás kialakulásának hátterében igen erőteljesen szerepeltek az üzleti érdekek. A nyomdászok az egyre erősödő igények ismeretében kezdték el

üzleti tevékenységüket, megélhetésük üzleti sikereiktől függött. Ahol felmerül a haszon lehetősége, azonnal megjelennek az érdekeltek. Az érdekeltség már a korai időkben is több szálon mutatkozott. A nyomdászok, később a könyvkiadók arra törekedtek, hogy a legnépszerűbb könyvtípusokat megszerezzék maguknak (ezek a kezdetekben a Biblia és az egyházi kiadványok, az olvasókönyvek és a kalendáriumok voltak). Egy másik – és nem feltétlenül üzleti szempontból fellépő – érdekeltségi kör a hatalom képviselőinek csoportja, ez kezdetben a katolikus egyházat jelentette, de hamar kialakult a világi cenzúra is. Az előbbiekhöz képest igen későn, a XVIII. században jelentkeztek csak igényeikkel a könyvek létrehozói, az alkotó szerzők.

Előadásomnak ebben a részében történeti szempontból vázolom a hozzáférés nyilvánosságának és a szerzői jog fejlődésének néhány kérdését, ami talán segítséget nyújt az ún. szerzői jogi iparág mai helyzetének megértéséhez.

Induljunk el újra a humanizmustól. A humanista szerzők és nyomdászok szent meggyőződése volt, hogy a tudományt (különösen a filológiai kutatásokat) nem lehet szigorú szabályoknak és korlátozó intézkedéseknek alávetve művelni.³ Ez ellentmondana a teljesség eszméjének is. Az egyházi és a világi hatalom azonban hamar rájött arra, hogy a könyvnyomtatás ellenőrizetlenül hagyása éppen a sokszoros és gyors megjelenés miatt igen veszélyes lehet számukra. Ezért közvetlen vagy közvetett módszerekkel törekedtek a nyomtatványok előzetes (preventív) vagy utólagos (represszív) ellenőrzésére, amely országokonként és korszakonként más-más módszerrel történt. 1515-ben X. Leó pápa *Inter sollicitudines* kezdetű bullájában az egész keresztény világra kiterjedően tette kötelezővé minden nyomtatott könyv előzetes engedélyeztetését, majd ezt követően IV. Pál pápa 1559-ben *Index librorum prohibitorum* címmel kiadta a tiltott könyveknek a vatikáni kancelláriában írásban már évek óta vezetett első római jegyzékét. A világi hatalom még ezt megelőzően, 1469-ben Velencében a nyomtatásra vonatkozó privilégium kiadásával biztosított magának beleszólási jogot a nyomtatványok megjelentetésébe. Franciaországban 1507 után vált elfogadottá a privilégium rendszere, amelynek szigorú betartásában nem sokkal később nagy szerepet játszott a reformáció visszaszorításának igénye. Magyarország egyike volt az első államoknak, amely a katolikus egyház felfogásának igyekezett érvényt szerezni. II. Lajos király még a mohácsi csata előtt, 1524-ben elrendelte, hogy Luthernek az országba jutott iratait a helyi hatóságok kutassák fel és égessék el. 1557-ben Stuart Mária a könyvnyomtatás monopóliumát a londoni nyomdászok céhének (The Stationer's Company) juttatta: az országban csak a céh tagjai vagy a királyi pátenssel rendelkezők tarthattak fenn nyomdát.

Persze a privilégiumok, szabadalmak rendszere nemcsak az ellenőrzést szolgálta, hanem a nyomdák, majd a kiadók monopolhelyzetének állandósítását is. A londoni nyomdászok céhe például vállalta a felügyeletet kiadványai felett, cserébe megkapta a legjövödelmezőbb kiadványtípusok kiadásának kizárólagos jogát (copyright), és hasonló összefonódások voltak tapasztalhatók más országokban is. A privilégiumok rendszere elősegítette a nyomdászat és a könyvkiadás fejlődését, ugyanakkor bizonyos védelmet jelentett a jogosulatlan utánnomások ellen is. A privilégium tartalmi és időbeli érvényességét az uralkodók kiváltságlevelekben rögzítették. Magyarországon a XVI. században összesen csak két nyomda, a bártfai és nagyszombati kapott szabadalmat, azaz nyomtatási privilégiumot 1584-ben. A

privilegiumok és monopóliumok kiépítésének rendszere végigköveti a könyv- és sajtókiadást – de az egyéb médiumok történetét is –, és hagyományai napjainkig erőteljesen hatnak az üzleti életben.

„Szegény” szerzők pedig csak írtak, írtak, de semmi anyagi hasznuk nem származott az egyre jövedelmezőbb üzletté váló nyomdai és kiadói tevékenységből. Ennek oka az volt, hogy az Újszövetség a tudás fogalmát mint Isten ajándékát szentesítette, és aki tudásáért pénzt, vagy anyagi javakat kérne, a szimónia bűnébe esik.⁴ A reneszánsz szerzők arra törekedtek, hogy nevük saját korukban ismertté váljon és a jövőben is fennmaradjon, a középkort jellemző anonimitást felváltotta az individualizmus. Ennek ellenére a költők, művészek és feltalálók alkotásait a kor továbbra is isteni inspirációnak tulajdonította.

Ez a felfogás olyan erősnek bizonyult, hogy egészen a XVIII. századig, a felvilágosodásig a művek szerzőinek jogai komolyan nem kerültek napirendre. Ekkortól kezdtek el egyes írók, mint *Daniel Defoe* Angliában, *Denis Diderot* Franciaországban vagy *Gotthold Lessing* Németországban saját tolluk hasznából élni.⁵ A filozófiai elméletek sora kezdett el foglalkozni a tudás, a szellemi tulajdon kérdéseivel (többek között *John Locke*, *Edward Young* vagy *Johann Gottlieb Fichte*), és lényegében valamennyien arra a következtetésre jutottak, hogy a szerzők szellemi tulajdona az alkotás, amely felett szabadon rendelkeznek: megtartják maguknak, vagy akár el is adhatják.

Ezzel a felfogással szemben lépett fel *Condorcet*, a francia matematikus és filozófus, aki szerint a gondolatot nem lehet egyes személyekhez kötni, azok a természetben erednek és bárki számára szabadon elérhetőek. A filozófus szerint a gondolatok lényegük szerint társadalmiak: nem egyedül az egyének hozzák létre, a kollektív tapasztalati folyamatok gyümölcsei.⁶

Ebből a két alapvetően különböző filozófiai szemléletből indul ki valamennyi napjainkban élő szerzői jogi szabályozás, amelyek alkalmazása különösen az internet elterjedésével komoly problémát jelent a jogtulajdonosoknak és a felhasználóknak is. Az egyéni és a közérdek közötti tisztázatlan viszony, az internet szabadságának eszméje és a hatalmas pénzeket mozgó médiaipar ellentéte egyáltalán nem megnyugtató jogi következményekhez vezetett. Ráadásul éppen az internet teremtette meg a globális felhasználás eddig legteljesebb lehetőségét, amellyel szemben helyi (lokális) szerzői jogi szabályozások állnak.

Az internet eredeti célja szerint demokratikus rendszer. Bárki lehet használó, olvasó, néző, ugyanakkor alkotó is, ha maga által gyártott tartalmakkal gazdagítja a világhálót. Viszont az internet a kereskedelemnek is óriási, új lehetőséget teremt. Soha eddig a történelem során nem létezett olyan határokon átvívelő kereskedelmi lehetőség, mint amit az internet kínál. A kereskedők jogok által biztosítandó anyagi érdekeltsége élesen szemben áll az információkat szabadon létrehozók és használni vágyók tömegeivel. Az interneten egymás mellé kerülnek a kereskedelmi célú és a nonprofit kultúra termékei. Korábban a jog a kereskedelmi célú kultúra védelmét szolgálta, nem foglalkozott a magnókazetták csereberélésével, a színelőadások amatőr újranyújtásával, a rajongói klubokkal. Kiterjedten védte az alkotók érdekeit, azáltal, hogy kizárólagos jogokat adott nekik az általuk létrehozott művekre. Az internet hatására a nonprofit és a kereskedelmi célú kultúra közötti éles határ megszűnt, és a média nyomására ezt most már a jog is elismeri. *Lawrence Lessig* amerikai jogászprofesszor, a Creative Commons⁷ mozgalom egyik élharcosának „Sza-

bad kultúra” című könyve⁸ magyarul is olvasható, ebben rendkívül érdekes példák alapján taglalja ezt a problémát.

Köztudott, hogy a szerzői jogi szabályozás több szinten érinti a könyvtárakat. Az 1999. évi XXVI törvény (Szt.) rendelkezése szerint a szerző kizárólagos joga, hogy műve egészének vagy valamely azonosítható részének felhasználását engedélyezze. Ez alól kivételek a könyvtári nyilvános szolgáltatások, ehhez nem kell a szerzőtől külön engedélyt kérni, a könyvtárnak szabad felhasználási joga van a művek példányainak *haszonkölcsönbe adására*. Az Szt. tervezett módosításának megfelelően a szerzők a kikölcsönzött művek után jogdíjat kapnak. A tervezet szerint a díjat a kölcsönzések száma alapján kell felosztani, és a kultúráért felelős miniszter által felügyelt költségvetési fejezet külön törvényi soron biztosított keretből kell megfizetni. A könyvtárak által nyújtott könyvkölcsönzési szolgáltatás – véleményem szerint – tipikusan az a nonprofit tevékenység, amely hozzájárulhat a polgárok műveltségének fejlesztéséhez és a tudás akadálymentes terjesztéséhez: tehát a közjót szolgálja, ráadásul a szerző ismertségét is növeli. Azonban a könyvtárakra is vonatkoznak azok az európai uniós irányelvek és a nyomukban létrehozott országonkénti jogszabályok, amelyek a szerzők jogainak védelmében kötelezővé teszik a jogdíjfizetést a kikölcsönzött művek után. Ez mindenképpen plusz munkával, adminisztrációval, az állam számára pedig kiadással jár. Természetesen a könyvtárak a jogszabályoknak megfelelő jogkövető magatartást fognak tanúsítani, és az Szt. tervezett változtatása során rögzített rendelkezéseket betartják. Ebben az esetben azonban a szerzők egyéni érdekei a közjó fölé kerekedtek.

Az Szt-ben egy másik, könyvtárakat is érintő változtatás is várható. Az EDL (European Digital Library) projekt kapcsán fogadtak el egy ajánlást, amely hangsúlyozza az úgynevezett árva művek hozzáférhetővé tételének megkönnyítését. Árva művek azok, amelyeknek a szerzője, jogtulajdonosa *ismeretlen* vagy *ismeretlen helyen* tartózkodik. Az árva művekkel kapcsolatban új rendelkezéseket tartalmazna a szerzői jogi törvény. A tervezet a Magyar Szabadalmi Hivatalt jelöli ki a felhasználási engedélyek kiadására. Az öt évre szóló, nem kizárólagos, át nem ruházható, további felhasználási engedély adására nem jogosító engedély előfeltétele, hogy a felhasználó (például a könyvtár) a szerző fellelésére megtette az adott helyzetben általában elvárható lépéseket (például hirdetés feladása egy országos napilapban vagy az interneten). A törvény módosítása mindenképpen könnyítést jelent a jogkövető magatartást korábban hosszas nyomozómunkával biztosító rengeteg idő kiváltására, amivel minden publikálással foglalkozó szervezet küszködött az elmúlt években.

Az interneten található anyagok szerzői jogi szabályozása összetett. Sokan próbálkoznak megoldásokat ajánlani rá, de úgy tűnik, hogy minden korlátozó erőfeszítés hatásával ellentétesen – továbbra is a tömeges szabad felhasználás marad túlsúlyban. A nagy ügynökségek ugyan időnként elrettentő újsághíreket tesznek közzé, de a figyelmes olvasó láthatja, hogy az a néhány száz próbaper vagy büntetés nem retenti el az internetről naponta több ezer terabyte-ot letöltő használatokat. Ez a tendencia valóban súlyos károkat okoz a jogtulajdonosoknak, és – úgy tűnik – a jog eszközeivel nehezen megállítható. Az ellene való védekezés azonban véleményem szerint nem lehet a jogszabályok újabb és újabb szigorítása, új utakat kell keresni. Erre különböző technológiai és jogi természetű kezdeményezések történtek, kipróbálásuk és adaptálásuk éppen napjainkban folyik.⁹

A civil társadalom több szinten reagál a jogi szabályozás ellentmondásos következményeire. A könyvtárakat is érintő kezdeményezések közül csak egyet említek, amely az információ szabad áramlása érdekében indult, éppen Budapesten. 2001-ben írták alá fővárosunkban azt a Budapest Open Access Initiative című dokumentumot,¹⁰ amely a szabad hozzáférés érdekében mozgalmat indított el a tudományos-egyetemi és a könyvtári világban. A mozgalom az egyetemi szférában monopolhelyezethez jutó tudományos elektronikus folyóiratokat súlyos áron forgalmazó, ám a szerzőknek ebből semmit nem juttató cégek ellen indult. Jellemző adat a mozgalom terjedésére, hogy mára a néhány alapító által aláírt felhíváshoz 436 intézmény és 4787 személy csatlakozott. A mozgalomhoz csatlakozott a szak- és egyetemi könyvtárakat magában foglaló SPARC szervezete is, amely tanácsadás mellett komoly programokat indított az ingyenes elérhetőség érdekében – főképpen az egyetemekre támaszkodva.

Összegzés

Két olyan jelenségről beszéltem előadásomban, amelyek a könyvtárak jelenkori irányváltásának különböző lehetőségeit mutatják be.

Az első jelenség a könyvtárak által évszázadokon keresztül végzett szisztematikus építkezés végét jelenti: a bibliográfiai teljesség elérésének ideája elhalványult a könyvtárak egyéb céljai mögött. Megmaradtak azonban azok az eredmények, amik a UBC fejlesztése közben születtek, és újabb – reméljük, elérhetőbb – célok alapjául szolgálnak. A TEL és az EDL például nem jöhetett volna létre ezen alapok nélkül.

A szerzői jogi rendelkezések és a könyvtárak kapcsolata abból a szempontból lehet érdekes, hogyan képesek alkalmazkodni a könyvtárak az – akár a sokszor ésszerűtlen – változásokhoz, illetve hogyan tudnak adott esetben összefogással fellépni a szabad hozzáférést kereskedelmi érdekekből gátló tényezők ellenében.

Az előadás végén óhatatlanul felmerül a könyvtárak jövőjének kérdése, amelynek taglalása igencsak divatos témává vált manapság. Nem céлом futurológiai elképzelésekbe bonyolódni, ezért csak egy szempontot emelnék ki: a *mediatizáció lehetőségét*.

A szerzői jog kapcsán többször említettem a média fogalmát. A könyv a médiumok egyik legrégebbi képviselőjének tekinthető, amelynek csillaga sokak szerint leáldozóban van.¹¹ A könyvtárak ezen médiumok közös gyűjtőhelyei: miért ne válhatnának maguk is meghatározó médiummá? A könyvtárak gyűjteményei globálisan a legnagyobb változatosságban tartalmazzák az emberiség kultúrájának írott emlékeit, amelyekből a használók kedvük, érdeklődésük vagy szükségleteik szerint válogathatnak, főleg akkor, ha ezek a dokumentumok digitális formában is elérhetővé válnak.¹² Ettől a pillanattól kezdve a könyvtárak *erős tartalomszolgáltatóként* jelenhetnek meg a médiapiacra, ezt az egyik induló hazai program, a Képkönyvtár projekt áttételesen meg is célozza. Az igény már megmutatkozott, a megvalósítás megkezdődött, a mediatizáció véleményem szerint a könyvtárak fejlődésének egyik lehetséges útja.

* * *

JEGYZETEK

- 1 Bestertman, Theodore: The beginnings of systematic bibliography. London, Oxford University Press, 1935. XI, 81 p.
- 2 Gorman, Michael: Bibliographic control or chaos? An agenda for national bibliographic services in the 21st century. = IFLA Journal, 27. 2001. 5–6. sz., 307. p.
- 3 Barbier, Frédéric: A könyv története. Bp., Osiris K., 2005. 142. p.
- 4 Szimónia (latinul *simonia*) a neve annak a kánonjogi vétségnek, amelynek lényege egyházi és lelki javaknak anyagi előnyök árán történő megszerzése vagy áruba bocsátása.
- 5 Hesse Carla: A szellemi tulajdon Kr. e. 700-tól Kr. u. 2000-ig – egy fogalom a mérlegen. = Könyvtári Figyelő, 2008. 1. sz., 96. p.
- 6 Uo. 99. p.
- 7 A Creative Commons („kreatív közjavak”) egy nonprofit szervezet, amelynek célja az olyan kreatív művek mennyiségének növelése, amelyeket mások jogszerűen megoszthatnak egymással vagy felhasználhatnak a saját műveikhez. A szervezet fő tevékenysége a Creative Commons licencek kiadása.
- 8 Lessig, Lawrence: Szabad kultúra. A kreativitás természete és jövője. Bp., Kiskapu. 2005. (e-könyv) – <http://mek.oszk.hu/03200/03207/#>
- 9 Az Európai Unió erőfeszítéseiről a tagállamok jogharmonizációja érdekében, valamint a Creative Commons és a Digital Rights Management kezdeményezésekről ld. részletesen: Amberg Eszter: A szerző jog és a digitális jogkezelés c. tanulmányát. – Könyvtári Figyelő, 2005. 3. 503–512. p.
- 10 <http://www.soros.org/openaccess/>
- 11 Barbier, Frédéric: A média története Diderot-tól az internetig. Bp., Osiris K., 2004. 402 p.
- 12 Dippold Péter: Merre tovább, katalógus? = Könyvtári Figyelő, 2006. 4. sz., 522. p.